

بررسی برخی از هنجارهای اجتماعی از منظر اسلام

رقیه عبداللهی نیکجه

چکیده

بررسی برخی از هنجارهای اجتماعی مورد توجه دین مبین اسلام در جامعه ای که هنجارهای اجتماعی در آن به عنوان قواعد رفتاری نقش کلیدی در شکل دهی به تعاملات انسانی و ایجاد انسجام اجتماعی دارند ؛ حائز اهمیت است. زیرا دین اسلام با تکیه بر اصول انسانی و اخلاقی هنجارهایی همچون امر به معروف و نهی از منکر ، تعاون ، عدالت و ... را به عنوان ارکان اساسی جامعه معرفی و لزوم تحقق عینی آن را متذکر می شود. مقاله ی پیش رو به روش کتابخانه ای ضمن تبیین هنجارهای اجتماعی و برشمردن مواردی از هنجار های اجتماعی با دیدگاه اسلام با رویکرد توصیفی - تحلیلی به بررسی آن ها می پردازد. نتایج حاصل شده بیانگر آن است که تفسیر و ترویج آموزه های اجتماعی اسلام که از آرمان های اصیل این دین است موجب زندگی مسالمت آمیز برای افراد ، قوام امت اسلام و تعالی انسانیت ، رسیدن به نظام اجتماعی مطلوب از منظر اسلام ، آسایش و آرامش دنیوی و سعادت اخروی است .

کلیدواژه ها : اجتماع ، اسلام ، هنجارهای اجتماعی

مقدمه

هنجارهای اجتماعی بخش حیاتی از زندگی بشر هستند که رفتارها و روابط افراد را در یک جامعه ساختاردهی می کنند ؛ زیرا هنجارهای اجتماعی شیوه های رفتاری معین مبتنی بر ارزش های اجتماعی هستند که به تدریج به صورت هنجارهای اجتماعی در می آیند. این هنجارها در دین اسلام به عنوان یک دین جامع و پیشرفته به شیوه ای عمیق و فراگیر مطرح شده اند و در ارزش هایی مانند عدالت و... جلوه گر شده و آن ها را در مرکز توجه قرار داده اند. بنابراین با توجه به پیچیدگی های زندگی مدرن و چالش های اجتماعی مختلف درک و رعایت هنجارهای اجتماعی؛ به منزله ارکان و ابزاری برای ایجاد همبستگی و هدلی افراد در جامعه اسلامی ضروری است.

با این تفاسیر هنجارهای اجتماعی در یک جامعه اسلامی مجموعه ارزش ها ، باورها و قوانین الهی است که با تکیه بر منابع چهارگانه (کتاب خدا ، سنت پیامبر ، عقل و اجماع فقها) مشخص و بر لزوم رعایت و عمل به آن ها تاکید می شود . بنابراین بررسی و تبیین هنجارهای اجتماعی- اسلامی

در جهت ترویج آن ها به معنای نمود عینی دادن و نهادینه کردن ارزش ها و باورهای اجتماعی اسلام در میان افراد متدین به آن است.

مشابه موضوع پیشرو مطالعاتی صورت گرفته و پژوهش هایی ارائه شده است به عنوان نمونه می توان عوامل مؤثر بر هنجار سازی فرهنگی از دیدگاه قرآن کریم نوشته سید محسن میر سندی در سال ۱۳۹۳ اشاره کرد که به تبیین هنجار و فرهنگ و ارتباط بین این دو می پردازد ، همچنین بازکاوی عناصر و مؤلفه های مؤثر بر نهادینه سازی هنجارهای اجتماعی از دیدگاه امام علی علیه السلام به قلم مژگان قادرزاده و همکاران که به تبیین مؤلفه های فرهنگ سازی اجتماعی پرداخته و ویژگی های آن ها را از منظر آیات و روایات مورد بررسی قرار می دهد ، اشاره نمود . پژوهش حاضر با رویکردی جامع نگر نسبت به مفهوم هنجارهای اجتماعی و بر شمردن مواردی از مهمترین هنجارهای اجتماعی با دیدگاه اسلام به تبیین هر یک از آنها با تکیه بر آیات ، روایات و دیدگاه اندیشمندان اسلامی می پردازد.

ایده اصلی این پژوهش از اهمیت استقرار و تثبیت باورها و ارزش های والای مورد توجه اسلام شکل گرفته است و تلاش دارد که به این مساله بپردازد که بررسی برخی از مهمترین هنجارهای اجتماعی از منظر اسلام چگونه است ؟

اهمیت بررسی مسئله گفته شده به دلیل نقش و کارکرد حیاتی باورها و ارزش ها که نمود عینی و عملی آن ها در هنجارهایی که قوام اجتماعات و گروه های انسانی امت اسلامی در گرو آنها است حاصل می شود زیرا منابع اسلامی و به خصوص قرآن به عنوان آخرین نسخه هدایت انسانی معارف و آموزه های والایی در زمینه هنجارهای اجتماعی و به خصوص رفع ناهنجاری ها و ارزش های معارض با معارف الهی ارائه می دهد که توجه ، شناخت و استفاده عملی از آن ها زمینه ی ایجاد جامعه سالم و مورد نظر الهی رافراهم می کند.

ضرورت پرداختن به این مسئله آن است که اگرچه در یک جامعه اسلامی مطابقت زیادی بین هنجار های اجتماعی و هنجارهای دینی می باشد اما به طور حتم هر هنجار دینی مورد پذیرش جامعه نیست و یا حتی ممکن است هنجار های مطابق با حق فراموش شده باشند به طوری که حتی در قوانین مکتوب هم هیچ اثری از آن ها نباشد و یا اینکه هنجارهایی مورد پذیرش جامعه باشد که نه تنها مطابق با حق نباشد بلکه معارض با چنین معیاری هم باشد.

تحقق و اجرایی شدن چنین هنجارهای مخالف با اسلام نه تنها اقتدار و قوام امت اسلامی را به مخاطره می اندازد بلکه در آینده‌ای نه چندان دور از هم گسستگی، تفرقه، اختلاف، متزلزل شدن و در نهایت انحطاط چنین جوامعی را به دنبال خواهد داشت در حالی که فرهنگ سازی هنجارهای اجتماعی با دیدگاه اسلام موجب قوام جامعه، سلامت روحی و جسمی افراد، اتحاد و همبستگی میان آن، انسجام اجتماعی، التزام جامعه و در نهایت عظمت و اقتدار امت اسلامی خواهد بود

۱. مفهوم شناسی

در معناشناسی واژگان کلیدی، می توان با شناخت بهتری، مقصود مقاله را درک کرد و این شناخت، کمک شایانی در فرایند فهم عمیق تر مطالب دارد.

۱.۱. اجتماع

واژه اجتماع از ریشه لاتین آن گرفته شده و به معنای مشارکت عامه است.^۱ در زبان فارسی اصطلاح اجتماع از زبان عربی اخذ شده و به معنای جماعت، انبوهی، اشتراک، وفاق عمومی و شباهت زیستی گروهی از جانوران و... با شرایط مساوی^۲ گرد آمدن، فراهم آمدن و سازگار کردن است.^۳

اجتماع در اصطلاح جامعه شناسان و فیلسوفان این فن هیئت و ترکیبی از اشخاص موجود است به گونه ای که صرف گرد آمدن و نزدیکی دو چیز برای تحقق آن کافی است.^۴

بنابراین اجتماع به گروهی از افراد اطلاق می شود که دارای پیوندهای قوی و بادوامی هستند و نیز گاهی اوقات مکان جغرافیایی مشترکی دارند. همچنین اعضای آن در فعالیت های اجتماعی مشارکت منظمی دارند افراد این گروه هویت یابی قوی با گروه دارند.^۵

۱.۲. اسلام

^۱ واژه اجتماع از ریشه لاتین «community» اخذ شده است.

^۲ آراسته خو، نقد و نگرش بر فرهنگ اصطلاحات علمی-اجتماعی، ص ۷۴

^۳ دهخدا، لغت نامه دهخدا، ج ۱، ص ۱۰۴۹

^۴ جوادی آملی، جامعه در قرآن، ص ۲۶-۲۷

^۵ شارع پور، جامعه شناسی شهری، ص ۱۱

واژه اسلام مصدر باب افعال از ماده (س ل م)^۱، به معنای صحت و عافیت و دوری از هرگونه عیب و نقص و فساد^۲ و در باب افعال به معنای انقیاد^۳، اطاعت کلی و بی قید و شرط و تسلیم محض بودن^۴، اذعان به حکم الهی، اخلاص در عبادت^۵ می باشد.

برخی از اندیشمندان معتقد هستند ریشه (س ل م) در زبان عربی که واژه اسلام از آن گرفته شد دارای دو معنای صلح و تسلیم است و به این معنا که کسی که خویش را تسلیم خداوند می کند به صلح دست می یابد.

بنابراین اصطلاح مسلمان به معنای کسی است که با انتخاب خود پذیرفته است که اراده اش را مطیع اراده الهی نماید^۶.

اسلام در اصطلاح به چهار معنا به کار می رود^۷:

- ۱- هر کس که به نوعی وحی الهی را بپذیرد به عام ترین معنای کلمه مسلمان است.
- ۲- مسلمان به معنای همه مخلوقات هستی است که شریعت و قوانین الهی را می پذیرند و تابع قوانین طبیعت هستند.
- ۳- مسلمان یک معنای والا نیز دارد که این معنا درباره اولیا اطلاق می شود همه موجودات به یک معنا به وجود خویش علم دارند و تنها انسان است که نسبت به علم خویش آگاه است.
- ۴- به معنای خاص تر اسلام آخرین شریعت الهی است که در حدود چهارده قرن پیش وسیله پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله وسلم به مردم ابلاغ شد.

بنابراین اسلام واقعیتی کلی است که انسان و عالم محیط بر او را شامل می شود و در حاق ذات موجودات نهفته است.

^۱ ابن منظور، لسان العرب، ج ۶، ص ۳۴۵

^۲ ابن فارس، معجم المقاییس فی اللغة، ج ۳، ص ۹۰-۹۱، طبرسی، مجمع البیان فی التفسیر القرآن، ج ۲، ص ۷۱۵

^۳ ابن منظور، همان، ج ۱۲، ص ۲۹۵، طریحی، مجمع البحرین، ج ۲، ص ۴۰۷

^۴ ایزوتسو، خدا و انسان در قرآن، ص ۲۵۶

^۵ طریحی، همان، ج ۲، ص ۴۰۷

^۶ نصر، آرمان ها و واقعیت های اسلام، ص ۳۱

^۷ نصر، همان، ص ۳۱-۴۱

علت نامگذاری شریعت خاتم به اسلام این است که در این دنیا بنده تسلیم اراده خداوند سبحان است.^۱

۱.۳. هنجارهای اجتماعی

هنجار های اجتماعی شیوه های رفتاری معینی است که در گروه یا جامعه متداول است و فرد در جریان زندگی خود آن ها را می آموزد و به کار می بندد (جامعه پذیری) و انتظار دارد دیگر افراد جامعه یا گروه آن ها را انجام دهند و اگر فردی هنجار جامعه یا گروه را رعایت نکند مورد سرزنش و مجازات قرار می گیرد.^۲

بنابراین هنجارهای اجتماعی رفتارهای معینی هستند که بر اساس ارزش های اجتماعی قرار دارند، به عبارت دیگر این هنجارها مهمترین مؤلفه های زیست جهان مشترک هستند اگرچه آنچه که به اعضای جامعه دیدگاه مشترک می دهند باورها و ارزش ها هستند اما نظام باورها و ارزش ها چگونه رفتار کردن را آموزش نمی دهند؛ از این رو هنجارها برای جبران این کمبود شکل می گیرند از این جهت می توان اذعان کرد که هنجارها در قالب مدون همان سنت ها یا آداب و رسوم اجتماعی هستند که عینیت می یابند، بنابراین نظام هنجاری در تماس مستقیم با تنظیم رفتار قرار دارد.^۳ ارزش های اجتماعی به تدریج به صورت هنجارهای اجتماعی در می آیند و با رعایت کردن آنها جامعه التزام پیدا می کند.

هنجار های اجتماعی از نوع متقارن هستند یعنی افراد هدف هنجار اجتماعی همان افراد ذی نفع هنجار می باشند.^۴

بدیهی است که بر اساس مبانی انسان شناختی، معرفت شناختی و هستی شناختی حاکم بر فرهنگ جوامع، نوع هنجارهای حاکم بر آن ها متفاوت است یعنی ممکن است یک مقوله یا متغیر اجتماعی در یک جامعه امر بهنجار و برعکس در جامعه دیگر کاملاً نابهنجار به شمار آید.^۵

^۱ طباطبایی، المیزان فی تفسیر القرآن، جلد ۱، صفحه ۳۰۱

^۲ آبرکرامی همکاران، فرهنگ جامعه شناسی، ص ۲۵۹

^۳ قادرزاده و دیگران، بازکاوی عناصر مؤلفه های مؤثر بر نهادینه سازی هنجارهای اجتماعی از دیدگاه امام علی، ص ۱۴۳

^۴ چلبی، جامعه شناسی نظم، ص ۴۰

^۵ فرجاد، بررسی مسائل اجتماعی در ایران، ج ۱، ص ۹۹

نتیجه گیری

بررسی هنجارهای اجتماعی از منظر اسلام در جامعه اسلامی که تمامی باید و نبایدهای آن ریشه در ارزش ها، باورها و قوانین الهی دارند و از دو منبع قرآن و سنت پیامبر صلی الله علیه و آله وسلم با تکیه بر آموزه ها و معارف والای امامان معصوم علیهم السلام سرچشمه می گیرند از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است، زیرا بررسی و تبیین هنجارهای اجتماعی در جهت تشدید ترویج آن ها به معنی تجلی هر چه بیشتر باورها و ارزش های دینی در عملکرد افراد در صحنه های فردی و اجتماعی است.

بنابراین بررسی هنجار های اجتماعی از دیدگاه اسلام در جهت تشدید ترویج آن ها به منزله بازخوانی آیات خداوند بر بندگان، گسترش آموزه های کتاب آسمانی، تبیین هر چه بیشتر معارف و آموزه های امامان معصوم علیهم السلام، تقویت اجرایی کردن آموزه های خداوند در ابعاد فردی، اجتماعی، عبادی، اخلاقی، سیاسی و اقتصادی و ... است که فوائد بسیاری دارد.

با تبیین این نگرش تحقق این مهم از سوی هر که انجام گیرد می تواند جانشینی خداوند بر روی زمین و تداوم رسالت پیامبر صلی الله علیه و آله وسلم در جوامع به حساب آید و تمام افعال و کردار متولیان آن در ترویج معارف اسلامی که منت خداوند به ایشان و جوامع محسوب می شود به معنای عملی شدن تمام ارزش های اجتماعی اسلام مانند: تعاون، اتحاد، مشورت، عدالت، فقرزدایی و ... می باشد که اجرایی شدن هر یک به تنهایی بسیاری از مسائل و مشکلات جامعه را حل می کند و تحقق همه آن ها که از آرمان های اصیل اسلام است موجب شکوفایی استعدادها، انسجام، عظمت و اقتدار امت اسلامی در دنیا و رستگاری در آخرت خواهد بود.

شایان ذکر است اگرچه در این تحقیق با توجه به ظرفیت مقاله تلاش شده است که با تبیین هنجارهای اجتماعی، برخی از هنجارهای اجتماعی مورد توجه اسلام و اهمیت اجرایی شدن آن ها در جامعه بررسی شود، اما واقعیت امر آن است که گستردگی مفهوم و مصادیق چنین موضوعاتی می طلبد که در چندین پژوهش جداگانه و از زوایای مختلفی به این نوع از موضوعات از قبیل چگونگی فرهنگ سازی این هنجارها و عوامل موثر بر تشدید نمود عینی هر چه بیشتر آن ها در جامعه که سلامت جسمی و روحی افراد در گرو شناخت و لزوم پایبندی به آن ها است مورد بررسی و تبیین واقع شود، حتی می توان با بررسی هنجارهای اجتماعی جوامع مختلف به تقابل میان هنجارهای مورد توجه اسلام با سایر هنجارهای غیر اسلامی پرداخت تا با تبیین باورها و عقاید هریک، اهمیت فرهنگ سازی هنجارهای اسلامی نمود عینی بیشتری یابد، همچنین می توان با

ارائه تحقیقات پیمایشی در این زمینه و زوایای دیگر مرتبط با آن ضمن بررسی نقاط قوت و ضعف افراد جامعه نسبت به پایبندی آن ها در مواجهه باهنجارهای مورد پسند دین مبین اسلام در جهت ارتقاء فرهنگ غنی اسلام و سلامت جسمی و روحی افراد آن گام های سازنده ای برداشت .

فهرست منابع فارسی

قرآن

نهج البلاغه

آبرکرامپی ، نیکلاس و همکاران ، **فرهنگ جامعه شناسی** ، ترجمه حسن پویان ، تهران: انتشارات شرکت چاپخش سهامی خاص ، ۱۳۷۰ ه.ش.

آتشین صدف ، عبدالرضا ، **دانشنامه امام خمینی** ، تهران: موسسه نشر آثار امام ، ۱۳۹۳ ه.ش.

آراسته خو ، محمد ، **نقد و نگرش بر فرهنگ اصطلاحات علمی-اجتماعی** ، تهران: انتشارات گستره ، ۱۳۷۰ ه.ش.

آقاپور ، علی ، **هنجارشکنی در رسانه جمعی** ، قم: انتشارات زلال کوثر ، ۱۳۸۷ ه.ش.

آقاجانی ، نصرالله ، **استراتژی قرآن در مواجهه با انحرافات اجتماعی** ، فصلنامه شورای فرهنگی -اجتماعی زنان ، سال پنجم ، شماره ۱۷ ، ۱۳۸۱ ه.ش.

ایزوتسو ، توشیهیکو ، **خدا و انسان در قرآن** ، ترجمه: احمد آرام ، تهران: نشر فرهنگ اسلامی ، ۱۳۷۴ ه.ش.

تحریری ، محمد باقر ، **اخلاق اجتماعی** ، قم: مرکز نشر هاجر ، ۱۳۹۹ ه.ش.

جابری زاده ، عبدالامیر ، **دایره المعارف بزرگ اسلامی** ، تهران: مرکز دائرة المعارف ، ۱۳۸۰ ه.ش.

جوادی آملی ، عبدالله ، **تفسیر موضوعی قرآن کریم** ، **جامعه در قرآن** ، قم: مرکز نشر اسرا ، ۱۳۸۸ ه.ش.

چلبی ، مسعود ، **جامعه شناسی نظم** ، تهران: نشر نی ، ۱۳۷۵ ه.ش.

دهخدا ، علی اکبر ، **لغت نامه دهخدا** ، تهران ، انتشارات دانشگاه تهران ، ۱۳۸۵ ه.ش.

سبحانی، جعفر، منشور عقاید امامیه، قم: موسسه تعلیماتی و تحقیقاتی امام صادق علیه السلام، ۱۳۹۶ ه. ق.

شارع پور، محمود، جامعه شناسی شهری، تهران: انتشارات سمت، ۱۳۸۹ ش.

صدر، سیدمحمدباقر اقتصادما، ترجمه: محمدمهدی برهانی، قم: انتشارات دارالصدر، ۱۳۸۲ ه. ق.

طباطبایی، سیدمحسن، امر به معروف و نهی از منکر در فقه سیاسی شیعه، فصلنامه علوم سیاسی-دانشگاه باقرالعلوم علیه السلام، تابستان ۱۳۹۰ ه. ش، سال چهارم، شماره ۵۷، صص ۷۹-۱۱۲.

طوسی، سید محسن طباطبایی، الأمالی، قم: انتشارات دارالثقافه، ۱۴۱۴ ه. ق.

طهماسبی بلداجی، اصغر و دیگران، بررسی شاخصه های فرهنگ اسلامی جهت تامین سلامت فردی و اجتماعی از منظر قرآن، فصلنامه پژوهش های میان رشته ای قرآن کریم، بهار و تابستان ۱۳۹۵ ه. ش، شماره ۱، سال هفتم، صص ۳۷-۴۹.

فرجاد، محمد حسین، بررسی مسائل اجتماعی در ایران، تهران: انتشارات اساطیر، ۱۳۷۷ ه. ش.

فردرو، محسن و همکاران، جامعه و فرهنگ، تهران: انتشارات آروین، ۱۳۸۰ ه. ش.

قادرزاده، مژگان و همکاران، بازکاوی عناصر و مولفه های موثر بر نهادینه سازی هنجارهای اجتماعی از دیدگاه امام علی علیه السلام، پژوهش نامه علوی، سال سیزدهم، شماره ۱، ۱۴۰۱ ه. ق، صص ۱۳۷-۱۶۸. ۲۸-

قرائتی، محسن، دقایق با قرآن، تهران: مرکز فرهنگی درس هایی از قرآن، ۱۳۷۵ ه. ش.

کمالی دزفولی، علی، قرآن و جامعه سازی، قم: انتشارات اسوه، ۱۳۷۰ ه. ش.

گوستاو لوبون، تمدن اسلام و عرب، ترجمه: محمد تقی فخرداعی گیلانی، تهران: انتشارات افراسیاب، ۱۳۷۸ ه. ش.

مکارم شیرازی، ناصر و دیگران، تفسیر نمونه، تهران، دارالکتاب الاسلامیه، ۱۳۸۱ ه. ش.

موسوی خمینی ، روح الله ، **تحریر الوسیله** ، تهران: موسسه تنظیم آثار امام خمینی ، ۱۳۹۴ ه ق.

موسایی ، میثم ، **جایگاه انفاق و خاستگاه اجتماعی-اقتصادی آن** ، فصلنامه علمی-پژوهشی اقتصاد اسلامی ، تابستان ۱۳۸۷ ه ش ، سال هشتم ، شماره ۳۰ ، صص ۶۷-۳۹.

میر سندی ، سیدمحسن ، **عوامل مؤثر بر هنجار سازی فرهنگی از دیدگاه قرآن کریم** ، فصلنامه علمی -پژوهشی آموزه های قرآن ، دانشگاه علوم اسلامی رضوی ، ۱۳۹۹ ه ش ، دوره هفدهم ، شماره ۳۲ ، صص ۹۵-۱۱۸.

نصیری ، حسین ، **آرمان ها و واقعیت های اسلام** ، ترجمه ان شاءالله رحمتی ، تهران ، جامی ، ص ۱۳۸۲ ه ش.

هاشمی ، سید احمد ، **دین ، جامعه و انحرافات اجتماعی** ، فصلنامه شورای فرهنگی اجتماعی زنان ، سال پنجم ، ۱۳۸۱ ه ش ، شماره ۱۸ ، صص ۱۸۲-۲۰۱.

فهرست منابع عربی

ابن منظور ، محمد بن مکرم ، **لسان العرب** ، قم : النشر ادب الحوزه ، ۱۴۰۵ ه ق.

ابن فارس ، احمد بن ۲-ابن فارس ، **معجم المقاییس فی اللغة** ، القم :النشردارالفکر ، ۱۳۹۹ ه ق.

الکلینی ، محمد بن یعقوب ، **الاصول الکافی** ، تهران : دارالکتب الاسلامیه ، ۱۴۰۷ ه ق.

المجلسی ، محمد باقر ، **بحار الانوار** ، قم : موسسه الوفا ، ۱۴۰۳ ه ق.

حرانی ، حسین بن شعبه ، **تحف العقول عن آل رسول** صلی الله علیهم ، قم : موسسه النشر الاسلامی ، ۱۴۰۴ ه ق .

طباطبایی ، محمد حسین ، **المیزان فی تفسیر القرآن** ، قم : بنیاد علمی فکری علامه طباطبایی ، ۱۳۶۳ ه ش .

طبرسی ، فضل بن حسن ، **مجمع البیان فی تفسیر القرآن** ، بیروت ، لبنان : دارالمعرفه ، ۱۴۰۶ ه ق.

طبرسی ، میرزا حسین ، **مستدرک الوسائل** ، قم : آل البيت ، ۱۴۰۷ ه ق.

شهيد ثانى ، زين الدين بن على ، مصباح الشريعه و مفتاح الحقيقه للامام جعفر صادق عليه السلام ، بيروت ، لبنان : مؤسسه الاعلمى للمطبوعات ، ١٤٠٠ هـ ق.